

JOAN D'ALÒS: RESTITUCIÓ I REFORMA DE L'ANTIDOTARI BARCELONÍ (1686)

Xavier SORNÍ i ESTEVA

L'any 1686, de l'establiment tipogràfic d'Antoni Ferrer i Baltasar Ferrer, de Barcelona, sortia impresa una obra mèdico-farmacèutica molt important, *Pharmacopoea Cathalana...* (1). El seu autor, Joan d'Alòs, era, tal com es llegeix a la portada, Protometge de Principat de Catalunya (2).

Joan d'Alòs i Serradora és una de les figures històriques de la Medicina catalana que per rellevants i conegudes no precisen presentació. Cal dir, però, com recordatori, que naixé a Mojà el 1617, que estudià Medicina a Barcelona, que el 1659 obtingué la Càtedra d'Anatomia de l'Estudi General i que el 1674 rebé el nomenament de Protometge del Principat de Catalunya, càrrec que ocupà pràcticament fins la seva mort. Cal dir també que és autor de tres obres impreses més, dues d'anteriors a *Pharmacopoea Cathalana...*, *Pharmaco-medica disertatio de viperis trochistis...* (Barcelona, 1664) i *Criticum Apologema in quo alterius demonstratur pondera panis ad formandos theriacales pastillos...* (1665), i una altra de posterior, *De corde hominis disquisitio Physiologico-Anatomica...* (Barcelona 1694), essent aquesta última, sens dubte, la més important de totes, erigint l'autor com a principal receptor del país de les tesis de W. Harvey.

Joan Alòs moria a Barcelona el 15 de març de 1695. L'any passat, doncs, el 1995, es complí el tercer centenari de la seva mort, una efemèride que fou recordada en un molt estimable article de Clarà Arisa i Riera Fonts oferint una excel·lent síntesi de molts dels nombrosos estudis sobre la vida i obra d'aquest gran metge moianès (3).

Tornant a *Pharmacopoea Cathalana...*, pel contingut, l'obra és, bàsicament, allò que dona a entendre el propi títol, una obra de farmacopea, una relació de fórmules, amb indicació del nom, l'autor, els ingredients, les quantitats i el *modus operandi*. En aquest aspecte, res té de particular. El que sí que té molt de particular i que no ha estat gaire, per no dir gens, remarcat, és l'aparentment enigmàtic subtítol "... sive Antidotarium Barcinonense restitutum, et reformatum".

Aquest subtítol ve a dir primerament que l'obra no és totalment original, sinó que es tracta de la reforma d'una altra d'anterior anomenada Antidotari Barceloní.

El primer que cal preguntar-se, doncs, és quin és aquest Antidotari que Alòs reforma.

La resposta es troba en el propi pròleg ("Ad lectorem") de *Pharmacopoea Cathalana*... Alòs fa referència expressa a l'Antidotari tot anotant, entre parèntesis, ("quod veteres nostri Concordiam appellarunt, typis excussam anno Domini 1587 nechucusque noviter editam"). Es tracta doncs, d'un Antidotari que els antics anomenaren Concòrdia, imprès el 1587 i mai no tornat a editar.

Indubtablement, es tracta de *Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium de componendis medicamentis compositis quorum in pharmacopolis usus est nuper accurate recognita diligenter expurgata et antiquae integritati fideliter restituta*..., la tercera de les "Concòrdies" del Col·legi d'Apotecaris de la ciutat de Barcelona, impresa el 1587 a expenses del propi Col·legi (4). Era, emprant un terme actual, la farmacopea oficial de la ciutat de Barcelona, i fou redactada "concordablement" (d'aquí el nom de Concòrdia) entre el Col·legi de Doctors en Medicina i el Col·legi d'Apotecaris de la ciutat (5).

Pharmacopoea Cathalana..., doncs, és una reforma de la Concòrdia... de 1587, la qual cosa obliga a preguntar el perquè Alòs, en lloc redactar una obra de farmacopea nova, modificà una farmacopea oficial que tenia un segle d'antiguitat (concretament, 99 anys).

En el subtítol, però, no solament està anotat *Antidotarium Barcinonense... reformatum*, sinó també *restitutum*, paraula que alguns autors, potser per no trobar sentit al significat més directe i natural (restituït, restablert o retornat), han traduït per "revisada". Aquesta paraula, però, ben interpretada, és fonamental per entendre l'autèntica naturalesa de *Pharmacopoea Cathalana*...

El terme restitució té claríssimes connotacions d'oficialitat (no restitueix qui no té autoritat per fer-ho), i per tant la determinació de llur autèntic significat passa forçosament per l'observació de l'oficialitat de l'obra.

A *Pharmacopoea Cathalana*..., malgrat haver estat escrita i publicada pel Protometge del Principat de Catalunya, se li ha vingut negant tot caràcter oficial, és a dir, l'obligatorietat de subjecció dels metges i dels apotecaris de l'època. Així, per posar un exemple molt representatiu, Folch Jou, en totes tres edicions de la seva *Historia de la Farmacia* (Madrid, 1951, 1957 i 1972), anotà:

"En Cataluña se publicó una obra que no puede ser considerada como verdadera Farmacopea, pero que suplió su falta. Nos referimos a la denominada *Pharmacopoea cathalana sive Antidotarium Barcinonense*, que apareció en 1686 escrita por el Protomédico de Cataluña Juan de Alòs, quien hacía constar ya en el prólogo que no podía considerarse como *Farmacopea*, pero que la escribió por no haber publicado ninguna el colegio durante el siglo..." (6).

Aquest argument de Folch Jou per desestimar *Pharmacopoea Cathalana*... com a autèntica farmacopea sembla del tot conclouent, i és el mateix i únic que han vingut emprant la majoria d'autors. Certament, si el propi Alòs indica en el Pròleg que

Pharmacopoea Cathalana... no ha de ser considerada una Farmacopea, no se li pot atorgar caràcter oficial, i, per tant, el terme *restitutum* del subtítol perd caràcter i esdevé un afegitó bastant irrellevant i procliu a ser traduït per "revisada".

Partint d'aquesta base es fa del tot incomprensible que Alòs, determinat a escriure un obra de farmacopea sense caràcter oficial, hagués optat per reformar la gairebé centenària farmacopea del Col·legi d'Apotecaris de la ciutat Barcelona. El més normal és que se n'hagués desentès i que hagués escrit un formulari sense cap complicació i sense fer constar en el títol el terme "catalana".

Succeeix, però, que és fals que Joan d'Alòs hagués fet constar en el pròleg que *Pharmacopoea Cathalana...* no havia de ser considerada una autèntica Farmacopea. Es fa fins i tot difícil d'assegurar quin passatge és el que ha donat peu a aquesta errònia interpretació (7).

Per contra, si es té en compte el què realment diu el pròleg, *Pharmacopoea Cathalana...* és obertament de caràcter oficial. El propi Alòs indica que obra mogut per l'obligació, assumida amb consciència del càrrec i obedient al manament regi a tenor del Privilegi del Rei Catòlic (Ferran II) ordenant especialment al Protometge, entre altres coses, que tingués cura dels medicaments (8).

Així, doncs, *Pharmacopoea Catalana...* fou concebuda i publicada pel Protometge Joan d'Alòs amb caràcter oficial, és a dir, com a codi obligatori. Per tant, és des d'aquest prisma que cal preguntar-se perquè Alòs, en lloc de fer i publicar una farmacopea sense parentius, optà per restituir i reformar la farmacopea del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, i més encara que això: restituir-la a qui?

Alòs, en el propi pròleg, encara que molt succintament, exposa la situació en què es trobava Catalunya respecte a la farmacopea: la "Concòrdia..." de 1587 del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, per "*laudabile consuetudine*", era observada i instituída a tot Catalunya, i, a més, ja no quedaven exemplars d'aquest obsolet "Antidotari".

Aquesta situació, en principi, pot semblar fins i tot favorable perquè Alòs, com a Protometge, redactés amb tota llibertat una nova farmacopea per estatuir-la a tot Catalunya. Però ben analitzada evidència un seriós inconvenient de caràcter jurídic.

Alòs, per molt Protometge que fos no podia contravenir els privilegis del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, els quals atorgaven a aquesta corporació la potestat de fer la seva pròpia farmacopea. Precisament, el Col·legi, basant-se en llurs reials privilegis (9) havia publicat les tres Concòrdies, la de 1511, la de 1535 i la de 1597. Certament que havien transcorregut molts anys, però els privilegis eren vigents (10) i també era vigent la Concòrdia de 1587. Corresponia únicament al Col·legi d'Apotecaris reformar i restituir la Concòrdia de 1587, de la mateixa manera ho havia fet el 1587 respecte a la de 1535: ... *antiquae integritati fideliter restituta...* (fragment del títol de la Concòrdia de 1587).

Per altra banda, la Concòrdia de 1587, tal com indica el propi Alòs, era observada i estava instituïda per tot Catalunya per "*laudabile consuetudine*".

Així, doncs, el Protometge, ni podia imposar una farmacopea als Apotecaris de Barcelona, ni en podia fer una de nova per la resta de Catalunya sense anar contra els privilegis d'uns i la consuetud dels altres.

Alòs, com a Protometge, devia ser molt conscient que el país no podia seguir per més temps amb un codi de medicaments obsolet i sense exemplars a la venda, però també que la solució natural del problema només la podia donar el Col·legi d'Apotecaris de la ciutat de Barcelona publicant una nova Concòrdia.

En realitat, s'ignora el perquè el Col·legi, que entre 1511 i 1587 havia fet estampar tres Concòrdies, havia després deixat transcórrer 99 anys sense ni tan sols una reimpressió. Potser fou per motius econòmics, però cal tenir també en compte que en la redacció de la Concòrdia intervenia el Col·legi de Metges.

També s'ignora si Alòs feu alguna gestió per fer que el Col·legi es decidís a publicar la farmacopea. D'haver estat així, sens dubte, fracassà.

Però Alòs, trobà una sortida molt airosa a aquesta difícil situació: restituir a Catalunya (llevat de Barcelona) la "Concòrdia..." de 1587 reformada en quant a contingut. Amb això dotava Catalunya d'una farmacopea actualitzada respectant el dret consuetudinari i, a la vegada, els privilegis del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, el qual, no cal dir-ho, podia seguir amb tot el dret fidel a la seva antiquada i exhaurida farmacopea, la "Concòrdia..." de 1587; només que veient com aquesta deixava de ser la farmacopea de tot el país.

L'enigmàtic subtítol "... *sive Antidotarium Barcinonense restitutum et reformatum*" reflecteix, doncs, una molt intel·ligent maniobra de Joan d'Alòs com a Protometge, però, a la vegada, ben interpretat, dona la clau per comprendre el contingut de *Pharmacopoea Cathalana*...

Una anàlisi d'aquesta obra ignorant la finalitat i les circumstàncies en què fou realitzada, o bé entenent-la com una simple aportació de Joan d'Alòs a la farmacologia catalana de l'època, condueix, tal com palesa un estudi de Parellada i Feliu (11), a la conclusió que Alòs aportà molt poc i que produí una obra molt retardada, on fins i tot s'hi troben receptes inútils i estranyes.

En canvi, analitzada entenent que es tractava d'una farmacopea oficial i que el contingut venia força condicionat, s'explica que més de la meitat de les 415 fórmules que inclou es trobin també a la Concòrdia de 1587 i es justifica la presència de receptes estimades inútils o estranyes.

En realitat, *Pharmacopoea Cathalana*..., entesa com a codi oficial, no fa més que reflectir quins eren molts dels medicaments que els metges del moment prescrivien

a Catalunya; no tots, però sí els que més calia normalitzar en quant a composició i confecció. És per això mateix que no ha de tenir massa sentit fer valoracions de l'obra comparant-la amb formularis o farmacopees no oficials de l'època. Sí, en canvi, que en pot tenir la comparació amb la segona edició d'*Officina Medicamentorum...* de 1698, per tractar-se també d'una farmacopea oficial, la del Regne de València, i per proximitat en el temps (12).

Ja per acabar, només resta veure quina vigència tingué l'Antidotari restituit i reformat per Alòs, és a dir, *Pharmacopoea Cathalana...*, i també la que continuà tenint l'Antidotari genuí, *Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium*.

De fet, amb *Pharmacopoea Cathalana...*, Joan d'Alòs no solament dotava Catalunya d'una farmacopea més al dia, sinó també, en certa manera, obria el camí perquè Protometges successius anessin publicant farmacopees catalanes actualitzades independentment que el Col·legi d'apotecaris edités o no, per a Barcelona, una nova Concòrdia.

Succeí, però, que cap Protometge posterior publicà una farmacopea, i tampoc, malgrat alguns intents, ho feu el Col·legi d'Apotecaris. Amb el pas del temps, *Pharmacopoea Cathalana...* esdevindria cada cop més obsoleta i la Concòrdia de 1587 una autèntica antigalla.

Al cap de 43 anys, el 1739, apareixia impresa a Madrid la primera edició de "*Pharmacopoeia Matritensis...*, l'àmbit polític de la qual eren els regnes sobre els què el *Real Protomedicato de Castilla* tenia jurisdicció, és a dir, el Regne de Castilla i els seus regnes assimilats. El 1762 apareixia la segona edició, amb el mateix títol i àmbit d'obligatorietat. Però a Catalunya, pel que fa a Farmacopea, i malgrat la introducció, des de feia molts anys, dels medicaments anomenats Químics, tot continuava igual: els apotecaris barcelonins regits per la seva Concòrdia i la resta d'apotecaris de Catalunya subjectes a *Pharmacopoea Cathalana...* (13)

El 1788 la inutilitat de totes dues farmacopees devia ser tan palesa i perjudicial que Savall i Valldejuli (1752-1831) feu públic el seu polèmic *Discurso sobre la necesidad de una farmacopea nueva en la ciudad de Barcelona, y Principado de Cataluña, por Joseph Antonio Savall y Valldejuli, Boticario Colegiado de dicha Ciudad...*" (Barcelona, 1788). *Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium...* i *Pharmacopoea Cathalana...* tenien, respectivament, 201 i 102 anys d'antiguitat, i amb paraules del propi Savall, "*a estos dos libros baxo juramento estamos obligados a arreglarnos todos los Boticarios de Cataluña; esto es, los del Colegio de Barcelona el primero, y los demás al segundo*" (p. 2).

S'ignora com acollí aquest discurs el Protometge, Pere Güell en aquells moments (14), però sí que es coneix la reacció del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, que respongué portant a impremta la seva *Apología con que el Colegio de Boticarios de la ciudad de Barcelona vindica su honor ultrajado por algunas expresiones contenidas en el Discurso, que acaba de salir al público sobre la necesidad de*

una farmacopea nueva, en la ciudad de Barcelona y Principado de Cataluña (Manresa, 1788). El Col·legi se sentia acusat, però no renunciava al seu multiseccular dret de fer la seva farmacopea:

"Aunque el Autor del Discurso políticamente calle el nombre del Colegio hablando de la desidia en formar una Farmacopea nueva, nadie desconocerá que aquélla se dirige a este Cuerpo, que es el fiel depositario de este cuidado, y el que deve invigilar sobre tan importante ramo" (p. 18).

Finalment, el 1794, era publicada a Madrid la primera edició de "Pharmacopoea Hispana...", que Carles IV, tal com consta en la pròpia farmacopea, estenia "*in universis Hispaniae*". *Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium ... i Pharmacopoea Cathalana...* passaven definitivament al record (15).

Notes

(1) El 1975, la Càtedra d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona publicà una edició facsímil de *Pharmacopoea Cathalana...* amb introducció i comentari del Professor Dr. Josep M. Suñé, Titular de l'esmentada Càtedra i promotor de l'edició.

(2) Les primeres notícies del Protomedicat del Principat de Catalunya són de començament del segle XVI, fou cessat el 1799, tornant a funcionar entre 1801 i 1804. Durant tota la seva existència mantingué llurs privilegis i, a la vegada, hagué de respectar les Constitucions i Privilegis de Catalunya.

(3) Clarà i Arisa, Jaume i Riera i Fonts, Carles: *Joan d'Alòs i Serradora (1617-1695): síntesi bibliogràfica*. MODILIANUM. Revista d'estudis del Moianès. Segona època, (12) 3/32 (1995).

(4) La primera fou impresa a Barcelona el 1511 amb el títol *Concordie Apothecariorum Barchinone...* El 1980 fou editada en facsímil pel Centre de Publicacions, edicions, intercanvi científic i extensió universitària de la Universitat de Barcelona, amb introducció i comentaris del Prof. Dr. Josep M. Suñé.

La segona Concòrdia, *Concordie pharmacopolarum Barchinonensium...*, fou estampada, també a Barcelona, el 1535.

Veg. de Suñé, José M': *Las Concordias de Barcelona del siglo XVI*. Publicacions de la Càtedra d'Història de la Farmàcia. Universitat de Barcelona-Facultat de Farmàcia. Barcelona, 1977.

(5) La llicència concedida el 18 de juliol de 1587 per Manrique de Lara, Lloctinent i Capità General del Principat de Catalunya, al Col·legi d'Apotecaris de Barcelona per a la impressió de la Concòrdia de 1587, posa molt clarament de manifest que la redacció es feu "concordablement" entre el Col·legi de Doctors en Medicina de la ciutat i el Col·legi d'Apotecaris. Aquest document (Arxiu de la Corona d'Aragó, Reg. 4714, f. 204) es troba reproduït i transcrit a, de Suñé, Josep M., op. cit. (4) pàgs. 54 i 55.

(6) Folch Jou, Guillermo: "Historia de la Farmacia". Madrid, 1951, pàg. 244. Madrid, 1957, pàg. 249. Madrid, 1972. Pàg. 255.

(7) És possible que fos la frase entre parèntesis del següent passatge del pròleg ("Ad lectorem"): "... *praecepta quaedam nonnulla pharmaceutica propriis locis annotavi, plurimas, caetera verò (non enim totam Pharmacopoeae artem tractare nostri instituti est) eruditis, expertis, prudentibus, artisque peritis disponeda reliqui, vires, usus, doses medicamentorum...*".

Alòs fa referència al contingut de l'obra, i únicament indica, que "... alguns preceptes farmacèutics els he anotat en els seus llocs corresponents, d'altres, en veritat (no està instituit que sigui tractat per nosaltres tot l'art de farmacopea) els he deixat perquè siguin disposats pels erudits, experts, prudents i perits en l'art, forces, usos, dosi...". No cal dir que aquesta frase no diu pas que l'obra no hagi de ser considerada una autèntica farmacopea.

(8) "...obligatione coactus, atque mei muneris conscius suscepi, obsequens Regio mandato, iuxta tenorem Privilegii, quo Potentissimus, ac Clementissimus Rex Noster Catholicus iubet Protomedico spacialiter inter alia, ut curam medicamentorum habeat..." ("Ad lectorem").

(9) El primer Reial privilegi del Col·legi d'Apotecaris de la ciutat de Barcelona fou obtingut just un any abans de la impressió de la primera Concòrdia. Fou concedit per Ferran II el 29 d'agost de 1510. Amb anterioritat l'apotecaria barcelonina era només regida per Ordinacions dels Consellers de la Ciutat.

El Reial Privilegi es troba transcrit per González y Sagrañes, Miquel: *Contribució a la Història dels antics Gremis dels Arts y Oficis de la Ciutat de Barcelona*. Volum Primer, "Agullers-Apotecaris-Argenters". Barcelona, 1915. Doc. núm. 4 (pàg. 127).

(10) Tracta de la revalidació de privilegis del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, amb certa extensió, Jordi González, Ramón: *Relación de los boticarios catalanes con las instituciones centrales*. T.D. Facultat de Farmàcia de Barcelona (1971). 2a. edició (de separates de Circular Farmacèutica). La Bisbal (Girona). Pàgs. 169/173.

(11) Parellada i Feliu, J.: *Dues farmacopees barcelonines (1587 i 1686)*. I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana Barcelona, 1971. Vol. I, pàg. 349/362.

(12) La primera edició és molt anterior, del 1601. Més anteriors encara són les "Concòrdies" de Saragossa de 1546 i 1553.

(13) En els textos d'Història de la Farmàcia, de la mateixa manera que està molt estès que "*Pharmacopea Catalana*..." no era una autèntica farmacopea, està també erròniament molt estès que "*Pharmacopoeia Matritensis*" era oficial a Catalunya. Veg. de Sorní Esteva, Javier: *Sobre el pretendido ámbito de "Pharmacopoeia Matritensis" y la no oficialidad de "Pharmacopea Catalana"*. Circular Farmacèutica, (311), 239/252 (1991).

(14) Op. cit. (10) pàg. 101.

(15) En total foren quatre les edicions amb el títol de *Pharmacopoea Hispana* (Madrid, 1794, 1797, 1803 i 1817. La quinta edició i les successives portaren per títol *Farmacopea Española* (Madrid, 1865, 1884, 1905, 1930 i 1954).